ปรัชญาปฏิฐานนิยมในการศึกษาทางรัฐศาสตร์: พัฒนาการและข้อจำกัดทางญาณวิทยา

เพิ่มศักดิ์ จะเรียมพันธ์*

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายในการศึกษาถึงพัฒนาการและข้อจำกัดทางญาณวิทยาของปรัชญาปฏิฐานนิยมต่อประเด็นการศึกษาทางรัฐศาสตร์ ผลการศึกษาพบว่า ปรัชญาปฏิฐานนิยมเริ่มก่อตัวในคริสตศตวรรษที่ 16 ในฐานะแนวคิดที่ต่อต้านการแสวงหาความรู้เชิงอภิปรัชญา ปรัชญาปฏิฐานนิยมเชื่อมั่นว่าความรู้และความจริงมีจากประสาทสัมผัสของมนุษย์ ซึ่งสัมพันธ์กับความสำเร็จของสาขาวิชาวิทยาศาสตร์ธรรมชาติตั้งแต่ศตวรรษที่ 16-20 ส่งผลให้การศึกษาทางสังคมได้รับอิทธิพลจากวิธีการแบบวิทยาศาสตร์ และนำมาใช้ศึกษาปรากฏการณ์ทางการเมืองในยุคพฤติกรรมศาสตร์หรือยุคปฏิฐานนิยมในช่วงราวคริสตศตวรรษ 1950 – 1960 เป็นต้นมา

ในแง่ข้อจำกัดทางญาณวิทยา ปรัชญาปฏิฐานนิยมมีความเชื่อมโยงกับญาณวิทยาแบบประจักษ์นิยม ที่มีปัญหาตรงที่ไม่สามารถยืนยันถึงการดำรงอยู่จริงของปรากฏการณ์ที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยประสบการณ์หรือประสาทสัมผัสได้ ตลอดจนปัญหาในแง่ของพลังในการอธิบาย ที่ไม่สามารถเข้าถึงข้อมูลที่มีความซับซ้อน ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับการประกอบสร้างความหมายของสังคมมนุษย์ และปัญหาที่มาจากความ

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง
email: Phermsakc@gmail.com

Received November 28, 2024 ; Revised December 29, 2024 ; Accepted December 30, 2024

ลักลั่นขัดกันในเชิงมโนทัศน์ อันมีที่มาจากการขาดความเคร่งครัดและเข้มงวดในการสร้างคำนิยามเชิงปฏิบัติการของชุมชมวิจัย

คำสำคัญ: ปรัชญาปฏิฐานนิยม, ญาณวิทยา, การศึกษาทางรัฐศาสตร์, วิธีการแบบวิทยาศาสตร์

Positivism philosophy in political science: evolution and epistemic constraints

Phermsak Chariamphan **

Abstract

The purpose of this article is to examine the evolution and epistemic limitations of positivism in political science. The results of the study found that positivism emerged in the 16th century as a challenge to metaphysics. Positivism believed that knowledge and reality derived from human senses, which was related to the success of natural sciences from the 16th to the 20th centuries. As a result, social and political studies being influenced by scientific methods in the behavioralism or positivism period in political science around the 1950s and 1960s.

** Assistant Professor, Faculty of Political Science, Ramkhamhaeng University
Email: Phermsakc@gmail.com

When it comes to epistemological limitations, positivism—which is associated with empiricist epistemology—cannot verify the existence of phenomena that cannot be proven by experience or the senses. It also has issues with explanatory power, which is unable to access the complexity related to the social construction of meaning in human society, and the problem of conceptual contradictions, which stem from the lack of rigor in the operationalization of concepts in the research community.

Keywords: Positivism, Epistemology, Political Science Studies, Scientific Methods

ความนำ

ปรัชญาปฏิฐานนิยมเป็นแนวคิดที่มีอิทธิพลต่อญาณวิทยาหรือทฤษฎีความรู้ในการศึกษาทางสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะตั้งแต่ช่วงกลางคริสตศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา ปรัชญาปฏิฐานนิยมได้รับการยอมรับจากวงวิชาการในมหาวิทยาลัยตะวันตก โดยเฉพาะในโลกวิชาการที่ใช้ภาษาอังกฤษ จนส่งผลให้ปรัชญาปฏิฐานนิยมมีฐานะเป็น “มุมมองมาตรฐาน” (standard view) ของทุกสาขาวิชาทางสังคมศาสตร์ รวมไปถึงการศึกษาทางรัฐศาสตร์ที่เป็นสาขาวิชาย่อยของสังคมศาสตร์ ที่ต้องการมีฐานะและได้รับการยอมรับอย่างทัดเทียมกับสาขาวิชาทางวิทยาศาสตร์ (Outhwaite, 1999: 48)

ในกรณีของการศึกษาทางรัฐศาสตร์ ปรัชญาปฏิฐานนิยม ได้รับการยอมรับว่ามีสถานะเป็นปรัชญาพื้นฐานของการแสวงหาความรู้ทางรัฐศาสตร์ โดยเฉพาะเมื่อวง

การศึกษารัฐศาสตร์ในสหรัฐอเมริการับอิทธิพลจากแนวคิดพฤติกรรมศาสตร์ (Behavioralism) นับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา (Sanders, 2002: 46) อย่างไรก็ดี แม้อิทธิพลของปรัชญาปฏิฐานนิยมจะลดลงและถูกท้าทายจากปรัชญาสังคมศาสตร์แนวคิดอื่น ๆ มากขึ้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง การศึกษาทางรัฐศาสตร์ในปัจจุบันได้สู่เข้าสู่ยุคหลังพฤติกรรมศาสตร์หรือหลังปฏิฐานนิยม (Post-Behavioralism, Post-Positivism) นับตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา กระนั้น งานศึกษาทางรัฐศาสตร์ที่ได้รับอิทธิพลจากปรัชญาปฏิฐานนิยมยังคงดำรงอยู่ ถึงแม้จะไม่ได้มีสถานะเป็นมุมมองหลักดังเช่นในช่วงเวลาก่อนหน้าก็ตาม (Stoker and Marsh, 2002: 5; อนุสรณ์, 2548ก: 4)

การศึกษาถึงที่มา ลักษณะสำคัญ พัฒนาการ ตลอดจนข้อจำกัดในทางญาณวิทยาหรือข้อจำกัดในการแสวงหาความรู้ของปรัชญาปฏิฐานนิยม จึงเป็นเรื่องสำคัญสำหรับการศึกษาทางรัฐศาสตร์ โดยเฉพาะในปัจจุบันที่การศึกษารัฐศาสตร์ในยุคหลังปฏิฐานนิยมนั้นมีความหลากหลายในทางญาณวิทยาและทฤษฎีที่แตกต่างกัน และต่างก็อยู่ในฐานะที่ไม่ยอมรับและไม่ต้องการที่จะยอมรับถึงข้อจำกัดทางญาณวิทยาของปรัชญาหรือทฤษฎีของตนเอง ดังที่ Gabrel A. Almond (1989: 13) เรียกว่าเป็น “เกาะลับแห่งความเปราะบาง” (secret island of vulnerability) ที่เสมือนข้อจำกัดและจุดอ่อนที่นักวิชาการในแต่ละสำนักคิดต่างไม่ต้องการเปิดเผยให้ผู้อื่นเห็น ที่ ในอีกนัยหนึ่งคือการยอมรับว่าแนวคิดทางญาณวิทยาที่ตนใช้นั้นมีจุดอ่อน และไม่สามารถอธิบายความเป็นจริงทางสังคมและการเมืองได้ตามที่เชื่อมั่นหรือกล่าวอ้าง

โดยบทความนี้แบ่งการนำเสนอออกเป็นสองส่วนหลัก ส่วนแรกเป็นการแสดงถึงที่มา ตลอดจนลักษณะสำคัญและพัฒนาการของปรัชญาปฏิฐานนิยมในภาพรวม ส่วนต่อมาเป็นการชี้ให้เห็นถึงข้อจำกัดทางญาณวิทยาทั้งในแง่ของหลักปรัชญา และ

ปัญหาในการนำหลักแนวคิดดังกล่าวไปประยุกต์ใช้ โดยยกตัวอย่างประเด็นปัญหาการวิจัยด้าน “ประชาธิปไตย” ในไทย เพื่อชี้ให้เห็นข้อบกพร่องทางญาณวิทยาดังกล่าวตามลำดับ

ที่มา ลักษณะสำคัญ และพัฒนาการของปรัชญาปฏิฐานนิยม

ที่มาและพัฒนาการของปรัชญาปฏิฐานนิยมนั้นแบ่งได้กว้าง ๆ เป็น 3 ช่วงเวลาใหญ่ ๆ ดโดยเริ่มจากปรัชญาประจักษ์นิยม (empiricism) ที่ให้ความสำคัญกับความรู้ที่มาจากประสบการร์ ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญต่อการก่อตัวและพัฒนาการของสาขาวิชาวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ (natural science) ที่เริ่มแยกตัวออกจากวิชาปรัชญาในราวศตวรรษที่ 16 และพัฒนาไปสู่แนวคิดปฏิฐานนิยม (early positivism) ยุคแรกเริ่ม ผ่านอิทธิพลของ August Comte และนักคิดร่วมสมัยในศตวรรษที่ 19 และก้าวเข้าสู่ช่วงของปฏิฐานนิยมเชิงตรรกะ (Logical positivism) ที่ริเริ่มโดยกลุ่มนักวิชาการในกรุงเวียนนา (Vienna circle) ประเทศออสเตรียในศตวรรษที่ 20 แนวคิดแบบปฏิฐานนิยมเริ่มมีลักษณะที่เป็นสถาบัน และขยายอิทธิพลออกไปนอกทวีปยุโรปและเติบโตอย่างเต็มที่ในสหรัฐอเมริกาช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จนมีลักษณะเป็นมุมมองหลักของการแสวงหาความรู้ของสาขาวิชาสังคมศาสตร์และรัฐศาสตร์ในช่วงเวลาดังกล่าว

ในแง่ของที่มาทางความคิด ปรัชญาปฏิฐานนิยม เป็นผลผลิตของปรัชญาประจักษ์นิยมและความเป็นสมัยใหม่ (modernity) ในสังคมยุโรป โดยเฉพาะในแง่ของหลักและระเบียบวิธีในการได้มาซึ่งความรู้แบบ “ศาสตร์สมัยใหม่” (modern science) หรือวิธีการทางวิทยาศาสตร์ (scientific method) ที่ต่างไปจากวิธีการทางปรัชญาหรือวิธีการแสวงหาความรู้แบบโบราณหรือดั้งเดิมในสมัยกลาง (Delanty, 2005: 14) ใน

ด้านที่มาของความหมาย ปรัชญาประจักษ์นิยม หรือEmpiricism ในภาษาอังกฤษ มีที่มาจากภาษากรีกโบราณคือคำว่า “Empeirikos” ที่มีรากโยงใยไปถึงคำว่า “Empeiria” ที่หมายถึงประสบการณ์ (experience) “Empeiros” หมายถึง มีทักษะ (skilled) และ “Peira” ที่หมายถึง ทดลอง โดยคำศัพท์ในภาษากรีกเข้ามาสู่ภาษาละตินผ่านคำว่า “Empiricus” และเข้าสู่ภาษาอังกฤษในราวศตวรรษที่ 16 ในฐานะศัพท์ที่ใช้จำแนกที่มาของความรู้ทางการแพทย์ของกรีกโบราณที่แบ่งออกเป็นสามสำนัก คือ (1) Empiriki หมายถึง พวกที่อาศัยการสังเกตเป็นหลัก (2) Dogmatiki หมายถึง พวกที่อาศัยการเรียนรู้จากคัมภีร์หรือตำราเป็นหลัก และ (3) Methodiki หมายถึง พวกที่อาศัยการเรียนรู้จากการทดลองเป็นหลัก (สมเกียรติ, 2539: 464)

การให้ความสำคัญกับความรู้ที่มาจากประสบการณ์อันเป็นที่มาของความรู้แบบสมัยใหม่หรือ “ศาสตร์สมัยใหม่” สามารถย้อนกลับไปถึงผลงานของ Galieo Galilei ในหนังสือ The Starry Messenger (1610) มีการใช้วิธีการสังเกตอย่างเป็นระบบ ผ่านการใช้เครื่องมือที่พัฒนาขึ้นมาคือกล้องโทรทรรศน์ในการสังเกตดวงดาวและการโคจรของดวงดาว ที่นำไปสู่การค้นพบภูเขาบนดวงจันทร์ หรือกรณีของดวงจันทร์ที่โคจรรอบดาวเสาร์ ที่ขัดแย้งกับคำตอบในสมัยกลางที่ได้รับอิทธิพลจากวิธีการทางปรัชญาและคำอธิบายในศาสนาคริสต์อย่างสิ้นเชิง ทศวรรษต่อมา ในงาน Novum Organum (1620) ของ Francis Bacon เขาเสนอวิธีการได้มาซึ่งความรู้ที่ต่างไปจากวิธีการดั้งเดิมที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนจักร ที่มักเริ่มจากหลักการหรือสัจพจน์ (axioms) ที่มีอยู่ก่อน ไปสู่สิ่งเฉพาะหรือข้อสรุป หรือวิธีการแบบนิรนัย (deductive) โดยเขาเห็นว่าวิธีการนิรนัยนั้นไม่สามารถนำไปสู่ความรู้ใหม่ได้ และเสนอวิธีการแบบอุปนัย (inductive) ที่สามารถนำไปสู่ความรู้ใหม่ที่แท้จริงจากการสังเกตอย่างเป็นระบบโดยใช้

ประสาทสัมผัส โดยเริ่มจากความรู้ในสิ่งที่เฉพาะเจาะจง และสะสมจนสามารถสร้างเป็นองค์ความรู้ที่มีลักษณะทั่วไปได้ (Mose and Knutsen, 2007: 19-22)

ในช่วงเวลาที่ไล่เลี่ยกัน Johanes Kepler พัฒนาวิธีการในการสังเกตดวงดาวต่าง ๆ และจดบันทึกสิ่งสังเกตอย่างเป็นระบบจริงจัง และนำข้อมูลที่จดบันทึกนั้นมาทำการวิเคราะห์อย่างละเอียด ซึ่งก็คือที่มาและพื้นฐานของวิธีการทางวิทยาศาสตร์ (scientific method) ที่ยอมรับกันในปัจจุบัน โดยผลการศึกษาของเคปเลอร์นั้นขัดแย้งกับคำตอบดั้งเดิมหรือคำตอบจากศาสนจักรที่มีบทบาทเป็นศูนย์กลางของความรู้ในยุคนั้น โดยเคปเลอร์ค้นพบว่า อริสโตเติ้ลนั้นผิดที่เห็นว่าดวงดาวต่าง ๆ โคจรรอบโลกเป็นวงกลม ซึ่งเขาเสนอว่า แท้จริงแล้วดวงดาวต่าง ๆ นั้นโคจรเป็นวงรีรอบดวงอาทิตย์ผ่านการอธิบายการโคจรของดวงดาวต่าง ๆ ด้วยคณิตศาสตร์ที่มีความเที่ยงตรง รวมไปถึงข้อค้นพบของ Isaac Newton ด้วยระเบียบวิธีที่ได้รับอิทธิพลจากทั้งกาลิเลโอและเคปเลอร์ นิวตันได้ชี้ให้เห็นว่า มนุษย์สามารถทำความเข้าใจแบบแผนของการเคลื่อนที่ของวัตถุในจักรวาลและโลกได้ภายใต้หลักการที่แน่นอนสม่ำเสมอ (regularity) ในงาน Mathematical Principles of Natural Philosophy (1687) ที่โด่งดังของนิวตัน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการทำความเข้าใจแบบแผนการเคลื่อนที่ของวัตถุและดวงดาวในจักรวาล ในรูปแบบเดียวกับการเดินของเข็มนาฬิกาที่มีความเที่ยงตรง (Mose and Knutsen, 2007: 20)

สำหรับการก่อตัวของปรัชญาประจักษ์นิยมสมัยใหม่ (modern empiricism) ผลงานและอิทธิพลของ John Locke ในงาน An Essay Concerning Human Understanding (1689) เขาเสนอว่า ความรู้ที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด (a priori) นั้นไม่มี มนุษย์นั้นเกิดมาพร้อมจิตใจที่ว่างเปล่าเหมือนผ้าขาว (tabula rasa) ดังนั้น ความรู้ทั้งหมดที่มนุษย์มีจึงเป็นความรู้ที่มาจากภายนอก (a posteriori) หรือมาจากประสาท

สัมผัสเท่านั้น โดยความรู้เข้าสู่จิตใจของมนุษย์ผ่านประสาทสัมผัส และมนุษย์เก็บความรู้นั้นไว้ในรูปของความจำ และความจำสามารถผสมผสานหรือรวมกันได้โดยใช้การจินตนาการ เช่นมนุษย์เห็นผู้หญิงเปลือย และต้นไม้ และรักษาไว้ในรูปของความจำเกี่ยวกับผู้หญิงเปลือยและต้นไม้ และสามารถผสมผสานความจำโดยจินตนาการถึงต้นไม้มีกกะรีผลที่ออกผลเป็นผู้หญิงได้ แน่นอนว่าข้อเสนอนี้หักล้างกับองค์ความรู้เดิมในยุคสมัยนั้นที่ถือว่าพระเจ้าสร้างมนุษย์มาพร้อมกับความรู้ที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิด (innate idea or a priori) (สมเกียรติ, 2539: 465; Mose and Knutsen, 2007: 24)

ศตวรรษถัดมา งาน Inquiry Concerning Human Understanding (1748) ของ David Hume นั้นส่งอิทธิพลต่อวิธีการแสวงหาความรู้สมัยใหม่อยู่สองประการสำคัญด้วยกัน ประการแรก เขาถือว่า ความรู้ทั้งหมดของมนุษย์มาจากประสาทสัมผัส และจิตใจของมนุษย์เก็บรักษาความรู้เหล่านั้นไว้ในรูปแบบของความคิด โดยเขาอธิบายการทำงานของความคิดในแง่ของความจำ (memory) และการจินตนาการ (imagination) โดยเฉพาะในเรื่องของความเป็นเหตุเป็นผล (causality) โดยฮูมเสนอว่าการที่มนุษย์มองเห็นสองเหตุการณ์เกิดขึ้นพร้อมกัน มนุษย์นั้นมักจะมองเหตุการณ์ดังกล่าวเป็นไปในแง่ของความสัมพันธ์เชิงเหตุและผล แต่แท้จริงแล้ว มนุษย์ไม่สามารถที่ใช้ประสาทสัมผัสรับรู้ถึงความเป็นเหตุเป็นผลของเหตุการณ์ในตัวของมันเองได้ สิ่งที่มนุษย์รับรู้จริง ๆ ก็คือ มีเหตุการณ์หนึ่งเกิดขึ้นและมีเหตุการณ์หนึ่งตามมาเท่านั้น ความเป็นเหตุผลจึงเป็นเรื่องของการที่มนุษย์ใช้จินตนาการ (imagination) ในการเชื่อมโยงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเท่านั้น ดังนั้น การแสวงหาความรู้จึงควรต้องมีความระมัดระวังในข้อจำกัดของการอธิบายความเป็นเหตุเป็นผลของเหตุการณ์ และควรที่จะการมุ่งแสดงให้เห็นถึงความสม่ำเสมอของปรากฏการณ์ (regularity) ที่เกิดขึ้นมากกว่า ด้วยเหตุผลสำคัญคือ รูปแบบของความสม่ำเสมอของปรากฏการณ์ (เช่น เมื่อเหตุการณ์ A

เกิดขึ้น และมีเหตุการณ์ B เกิดตามมา) สามารถสังเกตได้ แต่ความเป็นเหตุเป็นผล (ความเชื่อมโยงของเหตุการณ์สองเหตุการณ์) ของปรากฏการณ์โดยตัวของมันเองนั้นไม่สามารถสังเกตได้แต่อย่างใด (Mose and Knutsen, 2007: 25-26)

อีกประการหนึ่งก็คือ ฮูมเสนอให้มีการแยกระหว่างสิ่งที่เป็นความจริงหรือความรู้เชิงประจักษ์ (facts or empirical knowledge) กับสิ่งที่เป็นเรื่องของคุณค่าหรือความรู้เชิงปทัสถาน (values or normative knowledge) โดยเขาเห็นว่าพื้นฐานของความรู้เชิงวิทยาศาสตร์คือความจริง (facts) ที่ประกอบด้วยความรู้เกี่ยวกับโลกที่สามารถสังเกตโดยการใช้ประสาทสัมผัส ซึ่งแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับความรู้ในเชิงปทัสสถานหรือความรู้ในเชิงคุณค่าที่เป็นเรื่องความพึงพอใจของแต่ละบุคคล (Mose and Knutsen, 2007: 28)

ผลจากข้อค้นพบของนักดาราศาสตร์ที่เกิดจากการใช้ระเบียบวิธีที่พัฒนาขึ้นมาใหม่ในช่วงศตวรรษที่ 16-17 ไล่เลี่ยกับพัฒนาการของปรัชญาประจักษ์นิยมสมัยใหม่ (modern empiricism) ในปลายศตวรรษที่ 17 ถึงราวกลางศตวรรษที่ 18 ดังที่กล่าวมานั้นเป็นฐานสำคัญในการก่อตัวของปรัชญาปฏิฐานนิยมยุคแรกเริ่ม (early positivism) โดย August Comte นักคิดปฏิฐานนิคมคนสำคัญเป็นผู้เริ่มใช้คำว่า ปฏิฐาน หรือ “positive” มาเรียกความรู้ที่ได้จากวิธีการดังกล่าวหรือ ความรู้แบบปฏิฐาน (positive knowledge) ที่พัฒนามาเป็นปรัชญาปฏิฐานนิยมต่อมา

ปฏิฐานนิยมยุคแรกเริ่ม (early positivism)

แนวคิดปฏิฐานนิยมยุคแรกเริ่ม ได้รับอิทธิพลสำคัญจากผลงานของ August Comte รวมไปถึงนักคิดร่วมสมัยในช่วงศตวรรรษที่ 19 อย่าง Emilie Durkheim และ John Stuart Mill เป็นต้น ในยุคแรกเริ่ม แนวคิดปฏิฐานนิยมยังไม่มีระบบระเบียบทาง

ความคิด หรือมีลักษณะเป็นสำนักคิด (school) หรือสถาบันในมหาวิทยาลัยที่เป็นแบบแผนมากนั้น แต่นักวิชาการกลุ่มนี้มีจุดร่วมกันคือ การยอมรับในวิธีการแสวงหาความรู้แบบสมัยใหม่หรือวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ว่าสามารถนำมาใช้ศึกษาสังคมหรือปรากฏการณ์ทางสังคมได้ ที่เป็นผลมาจากปฏิกิริยาที่มีแต่องค์ความรู้แบบดั้งเดิมและความเชื่อมั่นที่เกิดจากความสำเร็จที่เป็นรูปธรรมในวิธีการแสวงหาความในแบบแผนใหม่ โดยเฉพาะในสาขาวิทยาศาสตร์ธรรมชาติที่มีการพัฒนาอย่างก้าวกระโดดในช่วงศตวรรษที่ 16-18 เป็นต้นมา

ในกรณีของ August Comte ในงาน Course of Positive Philosophy (1830) เขาได้เสนอคำว่า “ความรู้แบบปฏิฐาน” (Positive Science) และสนับสนุนแนวคิดเรื่องความเป็นเอกภาพหรือความเป็นหนึ่งเดียวของศาสตร์ (Unify all of the Science) ที่เชื่อมั่นว่าปรากฏการณ์ทางธรรมชาติและปรากฏการณ์ทางสังคมนั้นสามารถอธิบายได้โดยวิธีการแบบ “(วิทยา)ศาสตร์” (science) หนึ่งเดียว โดยเขาเป็นบิดาผู้บัญญัติศัพท์ “สังคมวิทยา” (sociology) ที่หมายถึงศาสตร์ที่มาจากสังเคราะห์องค์ความรู้แบบปฏิฐาน (positive knowledge) ทั้งหมดในเรื่องของสังคม ซึ่งเขาเชื่อว่าจะเป็นองค์ความรู้ที่สามารถนำพามนุษยชาติไปสู่สังคมที่ดี (good society) ได้ ในประเด็นด้านความเป็นหนึ่งเดียวหรือเป็นเอกภาพของศาสตร์ เขาเห็นว่าศาสตร์ทางสังคมและกายภาพหรือวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ (Natural Science) มีลักษณะร่วมกันในด้านญาณวิทยาและต่างจำเป็นต้องมีความเป็นอิสระจากอิทธิพลของการแสวงหาความรู้ทางอภิปรัชญาเช่นเดียวกัน (Turner, 2001: 32; Mose and Knutsen, 2007: 33)

ปรัชญาปฏิฐานนิยมของ Comte ถือว่าความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์มีที่มาจากประสาทสัมผัส (sense perception) หรือที่เขาเรียกว่า “positive perception” เท่านั้น รวมไปถึงการให้ความสำคัญกับการแยกความแตกต่างระหว่างข้อเท็จจริง

(facts) กับ ‘ค่านิยม’ (values) ออกจากกัน โดยเขาเห็นว่าพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ในแสวงหาความของรู้มนุษย์นั้นมีพัฒนาการเป็นสามลำดับขั้น เริ่มจากขั้นเทววิทยา (theology phase) ที่มนุษย์แสวงหาความจริงผ่านศาสนา และพัฒนาเข้าสู่ยุคอภิปรัชญา (metaphysics phase) ที่มนุษย์แสวงหาความจริงผ่านความคิดเชิงนามธรรม และเข้าสู่ยุคสุดท้ายคือยุคปฏิฐานนิยม (positive phase) ที่มนุษย์แสวงหาความจริงโดยการค้นหากฎของสังคมจากการสังเกตอย่างเป็นระบบ (Turner, 2001: 32; Mose and Knutsen, 2007: 33)

สำหรับ Emilie Durkheim เขามีข้อเสนอว่า มนุษย์ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ หรือความสัมพันธ์ทางสังคมถือเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ดังนั้น ศาสตร์ที่ใช้ศึกษาธรรมชาติ จึงสามารถนำมาใช้ศึกษาสังคมได้ โดยถือว่าจุดมุ่งหมายของวิชาสังคมวิทยา คือการค้นหากฎทางสังคมผ่านการสังเกตเชิงประจักษ์อย่างเป็นระบบ และเนื่องจากข้อเท็จจริงทางสังคมสังเกตได้ยากกว่าข้อเท็จจริงตามธรรมชาติหรือข้อเท็จจริงเกี่ยวกับวัตถุ ดังนั้น การศึกษาปรากฏกาณ์ทางสังคมจึงต้องใช้ระเบียบวิธีทางวิทยาศาสตร์ที่เข้มงวดซับซ้อนบนฐานของข้อมูลเชิงประจักษ์

สอดรับกับข้อเสนอของ John Stuart Mill ที่เห็นว่า มนุษย์สามารถการค้นหากฎทั่วไปของธรรมชาติ จากการสังเกตความสม่ำเสมอของปรากฏการณ์ทางสังคมผ่านวิธีการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลเชิงประจักษ์อย่างเป็นระบบ โดยเขาพยายามพัฒนาวิธีการศึกษาสังคมที่เขาเรียกว่า “moral science” หรือธรรมศาสตร์ในภาษาไทย โดยเสนอวิธีการอุปนัย (induction) เพื่อพิสูจน์และยืนยันถึงการดำรงอยู่ของกฎทั่วไปทางสังคมผ่านชุดข้อมูลเชิงประจักษ์ (Halfpenny, 2001:372) อย่างไรก็ดี แนวคิดปฏิฐานนิยมยุคแรกเริ่มมีลักษณะเป็นแนวคิดกว้าง ๆ ที่ยังไม่มีลักษณะเป็นสถาบันวิชาการในมหาวิทยาลัยแต่อย่างใด โดยแนวคิดแบบปฏิฐานนิยมได้พัฒนาไปสู่ความคิดที่เป็น

ระเบียบแบบแผนในตอนต้นศตวรรษที่ 20 ผ่านการเคลื่อนไหวของกลุ่มนักวิชาการเวียนนา (Vienna circle) ในประเทศออสเตรีย และขยายอิทธิพลเข้าไปเติบโตอย่างกว้างขวางในสหรัฐอเมริกาในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 อันเป็นผลมาจากการอพยพของกลุ่มนักวิชาการชาวเวียนนาที่หนีภัยสงครามเข้าสู่สหรัฐอเมริกา

ปฏิฐานนิยมเชิงตรรกะของกลุ่มนักวิชาการเวียนนา (Logical positivism of Vienna circle)

ในต้นศตวรรษที่ 20 ผลจากการแพ้สงครามโลกครั้งที่หนึ่งของฝ่ายมหาอำนาจกลาง ได้ก่อให้เกิดปฏิกิริยาในการต่อต้านความเป็นปรัสเซียในด้านต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง ซึ่งรวมถึงการต่อต้านปรัชญาของปรัสเซีย ที่ได้รับอิทธิพลจากปรัชญาจิตนิยมเยอรมันของ Hegel และสานุศิษย์ (Hegel ‘s German idealism) ในออสเตรีย เกิดการรวมตัวของกลุ่มนักวิชาที่ถูกเนรเทศและลี้ภัยสงคราม อาทิ Moritz Schlick, Rudolf Carnap, Kurt Godel, Otto Neurath ฯลฯ โดยเรียกตัวเองว่ากลุ่มนักวิชาการเวียนนา (Vienna Circle) โดยมีการเคลื่อไหวทางผ่านคิดผ่านวารสารทางปรัชญาที่ชื่อว่า Erkenntniss ที่หมายถึง “ความรู้” ในภาษาเยอรมัน (Mose and Knutsen, 2007: 37)

กลุ่มนักวิชาการเวียนนามีจุดร่วมหลักเช่นเดียวกับกลุ่มนักวิชาปฏิฐานนิยมยุคแรกเริ่ม คือ ความเชื่อมั่นในความเป็นหนึ่งเดียวของศาสตร์ และปรัชญาความรู้แบบประจักษ์นิยมหรือปรากฏการณ์นิยม (Empiricism or Phenomenalism) ที่ถือว่าประสาทสัมผัสเป็นจุดเริ่มต้นและที่มาของความรู้ ซึ่งขัดแย้งกับปรัชญาจิตนิยมแบบเฮเกล ที่มีอิทธิพลต่อการแสวงหาความรู้ในเยอรมันช่วงเวลาดังกล่าว ข้อแตกต่างหลักที่ทำให้กลุ่มนักวิชาการเวียนนาต่างไปจากจากแนวคิดปฏิฐานนิยมก่อนหน้าก็คือ การ

ยอมรับว่าการใช้เหตุผลหรือตรรกะ (Logic) (ซึ่งเป็นที่มาของชื่อ “ปฏิฐานนิยมเชิงตรรกะ”) เป็นที่มาของความรู้ อิทธิพลทางปรัชญาของ Gottlob Frege, Bertrand Russell และ Alfred North Whitehead ถือว่าตรรกะและเหตุผลเป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์และอธิบายข้อมูลเชิงประจักษ์ ซึ่งตรรกะในความหมายแคบคือคณิตศาสตร์ที่มีความชัดเจนและเที่ยงตรงสูง (Halfpenny, 2001:373) กล่าวคือ กลุ่มนักวิชาการเวียนนานั้นยอมความรู้สองชนิด คือ คือความรู้เชิงประจักษ์หรือความรู้ที่มาจากประสาทสัมผัส และความรู้ที่เป็นตรรกะเหตุผลหรือความรู้ที่มาจากการคณิตศาสตร์และสถิติในการวิเคราะห์ (Delanty, 2005: 29)

กลุ่มนักวิชาการเวียนนาถือว่า การอธิบายทั้งหมดที่เป็นวิทยาศาสตร์มีลักษณะเฉพาะร่วมกันคือ การอธิบายรูปแบบดังกล่าวต้องสามารถทดสอบ (test) ได้ว่าถูกต้องหรือไม่ ซึ่งได้แก่การพิสูจน์ผ่านข้อมูลเชิงประจักษ์นั่นเอง หากรูปแบบการอธิบายไม่สามารถนำไปสู่การพิสูจน์ได้ เนื่องจากรูปแบบของการใช้ตรรกะมีความวิบัติหรือมีการใช้แนวคิดที่ไม่สามารถนำไปสู่การพิสูจน์ถูกได้ (principle of verification) ถือว่าการอธิบายดังกล่าวนั้นไร้ความหมาย (meaningless) (Halfpenny, 2001:373; Mose and Knutsen, 2007: 37) โดยระเบียบวิธีแบบปฏิฐานนิยมเชิงตรรกะในปัจจุบัน ได้รับอิทธิพลอย่างมากจากข้อเสนอของ Carl Hempel ในช่วงกลางศตวรรษที่ 20 โดยเขาเสนอว่า รูปแบบการอธิบายที่เป็นวิทยาศาสตร์นั้นจะต้องมีลักษณะสำคัญสองประการ คือ ปรากฏการณ์ที่จะอธิบายนั้นต้องมีความเกี่ยวข้องกับกับการอธิบาย (requirement of explanatory relevance) กล่าวคือ ปรากฏการณ์ดังกล่าวนั้นต้องเคยเกิดขึ้นจริง อาทิ การอธิบายการเกิดของสงครามโลกครั้งที่ 3 นั้นเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้เนื่องจากปรากฏการณ์ดังกล่าวไม่มีตัวตนหรือไม่เคยเกิดขึ้นจริง ๆ ซึ่งจะสัมพันธ์กับลักษณะประการที่สองคือ การอธิบายในรูปแบบดังกล่าวจะต้องพิสูจน์ในเชิง

ประจักษ์ได้ (requirement of testability) เช่นเดียวกับการอธิบายการเกิดสงครามโลกครั้งที่สามย่อมไม่เป็นการอธิบายแบบวิทยาศาสตร์เนื่องจากไม่สามารถที่จะพิสูจน์ถูกได้แต่อย่างใด (Hempel, 1966:48-49; อนุสรณ์, 2542: 41)

วิธีการที่เฮมเปลเสนอให้ใช้ในการอธิบายก็คือ วิธีการที่เรียกว่า การอธิบายแบบนิรนัยโดยอาศัยกฎ (Deductive-Nomological explanation or D-N model) กล่าวคือ การอธิบายทางวิทยาศาสตร์นั้นจะต้องประกอบไปด้วยสองส่วน คือ (1) ตัวอธิบาย (explanans) และ (2) ปรากฏการณ์ที่ถูกอธิบาย (explanandum) โดยการอธิบายจะเริ่มจากกฎซึ่งระบุความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปร เช่น น้ำจะเดือดเมื่อมีอุณภูมิ 100 องศาเซลเซียสขึ้นไปในระดับน้ำทะเล และหากตัวอย่างน้ำที่ต้องการอธิบายเดือดและอยู่ในระดับน้ำทะเล ก็สามารถอธิบายได้ว่า การเดือดของน้ำเกิดจากน้ำมีความร้อน 100 องศาเซลเซียส โดยรูปแบบการอธิบายนั้นจะมีสองประเภท คือการอธิบายตามกฎในเชิงนรินัยที่มีลักษณะแน่นอน (deterministic law) ที่การอธิบายจะมีลักษณะแน่นอนตายตัวไม่ผันแปรไปตามเวลาและสถานที่ เช่น กฎแห่งแรงโน้มโถ่งที่สามารถอธิบายได้ทุกที่ทุกเวลาแม้ว่าจะอยู่ในดวงจันทร์ก็ตาม กับการอธิบายในเชิงแนวโน้มหรือความน่าจะเป็นเชิงสถิติ (probabilistic or statistic law) ซึ่งการอธิบายในทางสังคมศาสตร์จะมีลักษณะดังกล่าว (Hempel, 1966; อนุสรณ์, 2542: 41-44)

กระนั้นก็ตาม ในช่วงครึ่งหลังของศตวรรษที่ 20 แนวคิดแบบปฏิฐานนิยมเชิงตรรกะถูกวิพากษ์จากงานของ Karl Popper ในประเด็นของการสะสมองค์ความรู้เพื่อสร้างกฎทั่วไปโดยวิธีการอุปนัย และหลักการพิสูจน์ถูก โดยเขาเห็นว่า การสะสมองค์ความรู้แบบอุปนัยเพื่อสร้างกฎทั่วไปนั้นเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ในทางปฏิบัติ (Problem of induction) เนื่องจากปรากฏการณ์นั้นมีลักษณะของการเกิดขึ้นโดยบังเอิญเป็นส่วนมาก และเหตุการณ์ในอนาคตย่อมแตกต่างไปจากเหตุการณ์ในอดีต ยิ่งไปกว่านั้น

การใช้การสังเกตโดยการอุปนัยโดยมนุษย์นั้นเป็นไปไม่ได้ เนื่องจากยังมีลักษณะที่ถูกชี้นำโดยความคิดหรือทฤษฎี (theory–laden) ที่แยกไม่ออกไปจากตัวตนของผู้วิจัย ดังนั้น การอุปนัยข้อมูลเพื่อนำมาสร้างเป็นกฎทั่วไป จากอคติหรือข้อมูลอันจำกัดของผู้ศึกษาวิจัยจึงเป็นเรื่องที่ไม่สมบรูณ์และผิดพลาด และปัญหาที่ตามมาก็คือ การพิสูจน์ถูกจากการอธิบายโดยอาศัยกฎที่มีข้อผิดพลาดดังกล่าว จึงเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้และไม่มีความถูกต้องตั้งแต่ต้น (Hawkesworth, 2004: 9-10)

โดยเขาได้เสนอให้ใช้หลักการนิรนัยเพื่อ “พิสูจน์ผิด” (Falsification) แทนการพิสูจน์ถูกจากการอุปนัย เนื่องจากการพิสูจน์ถูกเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ ทั้งในเรื่องจิตใจมนุษย์ที่ไม่ได้ปลอดจากแนวคิด ค่านิยมหรือทฤษฎี และความเป็นไม่ไปได้ของการอุปนัยที่สมบรูณ์ครบถ้วน ดังที่เขายกตัวอย่างเรื่อง ห่านสีขาว ที่นักปักษีวิทยา (ผู้เชี่ยวชาญเรื่องนก) ทำการอุปนัยจากการสำรวจห่านจำนวนมากในทวีปยุโรปและสรุปเป็นกฎทั่วไปว่า ห่านนั้นมีสีขาว แต่การค้นพบและข้อสรุปดังกล่าว (ที่ถือว่าเป็นสากล) กลับถูกทำลายโดยการพิสูจน์ผิด (falsify) จากห่านเพียงตัวเดียวที่มีสีดำจากทวีปออสเตรเลีย โดยเขาถือว่า ทฤษฎีหรือกฎทางวิทยาศาสตร์ (และสังคมศาสตร์) นั้นจะมีลักษณะที่ถูกต้องเป็นหรือจริงตราบเท่าที่ยังไม่มีการพิสูจน์ผิดเท่านั้น ((Mose and Knutsen, 2007: 43; Hawkesworth, 2004: 11)

ข้อจำกัดทางญาณวิทยาของปรัชญาปฏิฐานนิยมในการศึกษาทางรัฐศาสตร์

ญาณวิทยา (epistemology**)** หรือปรัชญาความรู้ในภาษาอังกฤษ มีรากศัพท์มาจากภาษากรีกคำว่า “episteme” หมายถึง “ความรู้” (knowledge, science) กับคำว่า “logos” ที่มีความหมายเกี่ยวกับ “ทฤษฎี/การมอง” (Theory/Viewing) ในภาษาไทย มีที่มาจากภาษาบาลี-สันสกฤต คือคำว่า “ญาณ” ที่หมายถึง ปรีชาหยั่งรู้ กับ

คำว่า “วิทยา” ที่แปลว่า ความรู้ ญาณวิทยาจึงมีความหมายถึงมุมมองที่เกี่ยวกับความรู้ หรือทฤษฎีความรู้ (theory of knowledge) กล่าวให้ชัดยิ่งขึ้น ในทางสังคมศาสตร์ ญาณวิทยาจะเป็นเครื่องชี้นำว่า อะไรความรู้ที่เกี่ยวกับความเป็นจริงทางสังคม หรืออะไรคือสิ่งที่เรียกว่าความรู้ทางสังคมศาสตร์ รวมไปถึงวิธีการได้มาซึ่งความรู้นั้นมีลักษณะ ขั้นตอน ตลอดจนเงื่อนไขใดบ้าง และมีเกณฑ์หรือมาตรฐานใดที่ใช้ตัดสินว่าสิ่งใดที่เป็นความรู้และไม่ใช่ความรู้ (Blaikie, 2007: 18; พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2567)

โดยการที่จะยืนยันหรือวิพากษ์ถึงข้อจำกัดของมาตรฐานหรือข้อเสนอในการตัดสินว่าสิ่งใดเป็นความรู้หรือเป็น (วิทยา)ศาสตร์ (science) มีความเชื่อมโยงกับสิ่งที่ “ถูกรู้” หรือสิ่งที่เป็นที่มาของความรู้ ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับชุดของฐานคติ (set of assumptions) เกี่ยวกับความเป็นจริงทางสังคม (social reality) หรือในทางรัฐศาสตร์ก็คือ ชุดของฐานคติว่าด้วยความเป็นจริงทางการเมือง (political reality) (Hay, 2006: 80, Blaikie, 2007: 13) โดยข้อจำกัดในระดับญาณวิทยาที่สำคัญของปรัชญาปฏิฐานนิยม แบ่งเป็นข้อจำกัดทางฐานคติ และข้อจำกัดที่เกิดจากผลของการนำเอาปรัชญาปฏิฐานนิยมไปศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคม โดยเฉพาะปรากฏการณ์ทางการเมืองในสาขาวิชารัฐศาสตร์

ในประเด็นแรก เมื่อพิจารณาตั้งแต่จุดกำเนิดทางความคิดปฏิฐานนิยมตั้งแต่คริสตศตวรรษที่ 16 จนกระทั่งวิวัฒน์ไปสู่แนวคิดปฏิฐานนิยมยุคแรกเริ่ม และพัฒนาต่อยอดไปสู่แนวคิดปฏิฐานนิยมเชิงตรรกะ ที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อปรัชญาการศึกษารัฐศาสตร์ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยปรัชญาปฏิฐานนิยมทุกแขนงหรือสำนักคิดย่อยมีฐานคติเดียวกัน ที่ถือว่า “ความจริง” (reality) คือปรากฏการณ์ที่มนุษย์สามารถใช้ประสาทสัมผัสในการรับรู้ โดยถือว่าโลกแห่งความจริงดำรงอยู่นอกเหนือตัว

มนุษย์ และดำเนินไปอย่างมีความสม่ำเสมอ (regularity) ภายใต้กฎธรรมชาติหรือกฎทางสังคม (law) และเชื่อว่ามนุษย์สามารถค้นพบกฎธรรมชาติและสังคมได้โดยใช้ประสาทสัมผัสอย่างปราศจากอคติ (values-free) หรือมีความเป็นวัตถุวิสัย (objectivity) (Marsh and Furlong, 2002: 19)

เมื่อพิจารณาในแง่นี้ ข้อจำกัดทางญาณวิทยาสำคัญที่ส่งผลให้ปรัชญาปฏิฐานนิยมถูกท้าท้ายจากปรัชญากระแสอื่น ๆ อาทิ ปรัชญาสัจนิยมเชิงวิพากษ์หรือสัจนิยมเชิงวิทยาศาสตร์ (critical realism or scientific realism) ที่มองว่าปรัชญาปฏิฐานนิยมลดทอนความจริงให้เหลือเพียงแค่ปรากฏการณ์เชิงประจักษ์ (domain of empirical) หรือปรากฏการณ์ที่สามารถสังเกตได้โดยประสาทสัมผัสเท่านั้น (Bhaskar and Lawson, 1998: 5; Bhaskar 1998 : 41) กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ความเป็นจริงตามปรัชญาสัจนิยมเชิงวิพากษ์นั้นรวมไปถึง “ความจริง” (domain of real) ที่อยู่เหนือประสบการณ์การรับรู้เชิงประจักษ์ของมนุษย์ (แต่ดำรงอยู่จริง) (domain of real) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ปรัชญาปฏิฐานนิยมจะประสบกับข้อจำกัดในการอธิบาย ในกรณีที่มีการดำรงอยู่ของ “สิ่งที่มองไม่เห็น” หรือสิ่งที่เหนือประสบการณ์ที่ยังไม่มีเครื่องมือพิสูจน์ถึงการดำรงอยู่ เช่น คลื่นวิทยุ แบททีเรีย ไวรัส รวมไปถึงมโนทัศน์หรือทฤษฎีทางการเมืองและสังคมที่ไม่สามารถพิสูจน์ด้วยวิธีการเชิงประจักษ์ได้ แต่ปรัชญาปฏิฐานนิยมไม่สามารถที่จะยืนยันหรือยอมรับถึงการดำรงอยู่ของปัจจัยหรือตัวแปรดังกล่าวได้

ส่วนข้อวิพากษ์จากปรัชญาปรากฏการณ์วิทยา/ประกอบสร้างนิยม (Phenomenology/ Constructivism) ถือว่าความเป็นจริงนั้นไม่ได้ดำรงอยู่นอกเหนือตัวมนุษย์ ในทางกลับกัน ความเป็นจริงนั้นแยกไม่ออกจากการประกอบสร้างความหมายเชิงภาษา สัญลักษณ์ ความเชื่อ ระบบคุณค่า หรือวาทกรรมที่มนุษย์เป็น

องค์ประธาน (subjectivity) ในการประกอบสร้างความเป็นจริง วิธีการศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคม จึงต้องใช้วิธีการตีความ (Interpretivism/Hermeneutics) เพื่อทำความเข้าใจระบบความหมายดังกล่าวของมนุษย์ เมื่อมนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีความคิดจิตใจ ความเชื่อ และระบบวัฒนธรรมหรือวาทกรรมที่ซับซ้อน การศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมจึงไม่อาจอาศัยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ในการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมได้ (Bevir and Rhodes, 2002: 131; Parsons, 2010: 80-81)

นอกเหนือไปจากข้อวิจารณ์ในเชิงฐานคิดต่อปรัชญาปฏิฐานนิยม ปัญหาทางสังคมและการเมืองที่เกิดขึ้นภายในประเทศสหรัฐอเมริกาช่วงทศวรรษ 1970s เอง ไม่ว่าจะเป็นปัญหาความยากจน การเหยียดสีผิว ยาเสพติด การเดินขบวนต่อต้านสงคราม ฯลฯ ที่สะท้อนถึงความล้มเหลวของปรัชญาปฏิฐานนิยมที่มีอิทธิพลต่อการแสวงหาความรู้ทางสังคมศาสตร์และรัฐศาสตร์ในสหรัฐอเมริกากว่าสองทศวรรษ แต่กลับไม่สามารถนำพาองค์ความรู้ที่เกิดจากงานวิจัยจำนวนมหาศาลมาแก้ไขปัญหาของสังคมอเมริกันที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวได้ จนเกิดขบวนการต่อต้านการแสวงหาความรู้ที่ได้รับอิทธิพลจากปรัชญาปฏิฐานนิยม (the caucus for new political science) ในสมาคมรัฐศาสตร์อเมริกัน ที่นำไปสู่การปฏิวัติการศึกษารัฐศาสตร์ยุคหลังพฤติกรรมศาสตร์ (the Post-Behavioral revolution) ที่เป็นการลดอิทธิพลของปรัชญาปฏิฐานนิยมในฐานะปรัชญาหลักที่ครอบงำการศึกษาทางรัฐศาสตร์จนถึงปัจจุบัน (อนุสรณ์, 2548ข:18)

ประเด็นถัดมาจากข้อจำกัดทางด้านฐานคติ ได้แก่ ข้อบกพร่องในงานวิจัยที่ได้รับอิทธิพลจากปรัชญาปฏิฐานนิยม สมเกียรติ วันทะนะ (2539: 491-494) ได้ศึกษาถึงข้อจำกัดของงานวิจัยที่ได้รับอิทธิพลจากปรัชญาปฏิฐานนิยมในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับ

ทฤษฎีประชาธิปไตยในประเทศไทย[1] โดยสมเกียรติชี้ให้เห็นว่ามีปัญอยู่สองประการหลัก ประการแรก ได้แก่ ความลั่กลั่นทางด้านมโนทัศน์ เครื่องมือและเกณฑ์การวัด ที่มีความแตกต่างลักลั่น จนส่งผลให้กรอบแนวคิดประชาธิปไตยมีความแตกต่างหลากหลาย และหลายกรณีมีความขัดแย้งกันเอง ซึ่งมีที่มาจากการขาดความเคร่งครัดและเข้มงวดในการสร้างคำนิยามเชิงปฏิบัติการ (operationalization of concepts) ของชุมชนวิจัย (research community) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ นักวิจัยต่างคน ต่างสำนักคิด หรือสถาบันการศึกษา ก็ต่างนิยามตามความหมายของกรอบแนวคิดประชาธิปไตยตาม “อัธยาศัยส่วนตน” และที่เลวร้ายไปกว่านั้นคือ สมเกียรติชี้ให้เห็นว่า ตัวนักวิจัยเองดูเหมือนยังไม่ตระหนักว่าปัญหาดังกล่าวเป็นปัญหาแต่เพียงอย่างใดอีกด้วย

ประการที่สอง จากอิทธิพลของการศึกษาเชิงปฏิฐานนิยมที่ให้คุณค่ากับวิธีการศึกษาวิจัยเชิงปริมาณในฐานะที่เป็นระเบียบวิธีที่มีความเคร่งครัดรัดกุม ส่งผลให้การออกแบบการวิจัยและแนวทางการศึกษาให้ความสำคัญกับการวัดความรู้ความเข้าใจ ทัศนคติ หรือพฤติกรรมทางการเมือง องค์ความรู้จากการศึกษานั้นมีลักษณะที่ผิวเผิน และไม่มีพลังในการอธิบายปรากฏการณ์มากนัก เนื่องจากไม่สามารถตอบคำถามที่ลึกซึ้งไปกว่าตัวแปรประเภท เพศ อายุ ระดับการศึกษา หรือสถานภาพต่าง ๆ ได้ รวมไปถึงข้อจำกัดของเครื่องมือวัดประเภทแบบสอบถาม ที่ไม่สามารถวัด “บริบท” ที่หมายถึงสภาพแวดล้อมทั้งหมดของปรากฏการณ์ภายใต้กาละ (time) และเทศะ (space) ซึ่งการที่จะเข้าถึงสิ่งที่เป็นบริบทนั้นจำเป็นจะต้องอาศัยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหาหรือถ้อยคำ (content and semantic analysis) หรือการตีความเพื่อทำความเข้าใจหรือดึงบริบทดังกล่าวออกมาตีแผ่ให้ปรากฏออกมาได้

[1] ปัญหาที่คล้ายคลึงกันในวงการวิชาการตะวันตก ดู Collier and Levitsky (1996)

บทสรุป

ปรัชญาปฏิฐานนิยมมีรากฐานและเริ่มก่อตัวมาตั้งแต่ศตวรรษที่ 16 ในฐานะแนวคิดที่ต่อต้านการแสวงหาความรู้แบบอภิปรัชญา โดยอาศัยความเชื่อมั่นในความรู้เชิงประจักษ์หรือความรู้ที่จากประสาทสัมผัสและการสังเกตของมนุษย์ ความสำเร็จของสาขาวิชาวิทยาศาสตร์ธรรมชาติในการสร้างองค์ความรู้แบบใหม่ที่มีความก้าวหน้า สามารถพิสูจน์ได้ และมีพลังในการอธิบายปรากฏการณ์มากกว่าองค์ความรู้ในเชิงอภิปรัชญาแบบเดิม ส่งผลให้การศึกษามนุษย์และสังคมในสาขาวิชาสังคมศาสตร์และสาขาวิชารัฐศาสตร์ได้รับอิทธิพลจากปรัชญาปฏิฐานนิยมในฐานะมุมมองหลักในการศึกษา โดยเฉพาะในยุคพฤติกรรมศาสตร์หรือยุคปฏิฐานนิยมในช่วงคริสตศตวรรษ 1950 – 1960 แม้ว่าปรัชญาปฏิฐานนิยมจะมีการพัฒนาและปรับตัว จากข้อวิพากษ์วิจารณ์ทางปรัชญา จากปรัชญาปฏิฐานนิยมในยุคแรก มาสู่แนวคิดปฏิฐานนิยมเชิงตรรกะ และพัฒนาวิธีการยืนยันถึงความชอบธรรม (justification) ของความรู้ จากการพิสูจน์ถูก (verification) สู่การพิสูจน์ผิด (falsification) แสดงให้เห็นว่าปรัชญาปฏิฐานนิยมนั้นมีพัฒนาการทางความคิด ตลอดจนความระมัดระวังในการกล่าวอ้างความถูกต้องของความรู้ แต่ก็เป็นเพียงการปรับตัวของวิธีการในการพิสูจน์ยืนยันความชอบธรรมของความรู้เท่านั้น ปรัชญาปฏิฐานนิยมยังคงประสบกับข้อจำกัดทางญาณวิทยาที่ผูกติดกับปรัชญาประจักษ์นิยม โดยเฉพาะกับปรากฏการณ์ที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยประสบการณ์หรือประสาทสัมผัส แต่มีการดำรงอยู่จริง

กล่าวอีกนัยหนึ่ง ปรัชญาปฏิฐานนิยมนั้นมีจุดแข็งที่สำคัญมาจากญาณวิทยาแบบประจักษ์นิยมที่เคร่งครัด ส่งผลให้องค์ความรู้ที่ได้นั้นมีความเที่ยงตรง ชัดเจน พิสูจน์ได้ (clarity) แต่ก็นำมาซึ่งจุดอ่อนสำคัญ อันมาจากจุดแข็งทางญาณวิทยาในลักษณะดังกล่าวคือ องค์ความรู้ที่แน่นอน ชัดเจน พิสูจน์ได้นั้นมักจะมีความตื้นเขิน

(shallow) ไม่มีความลึกซึ้งเพียงพอในการเข้าใจมนุษย์และปรากฏการณ์ทางสังคมการเมืองที่มีความสลับซับซ้อน และยึดโยงกับมิติด้านคุณค่าตลอดจนปัจจัยเชิงโครงสร้างต่าง ๆ ที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ด้วยวิธีการเชิงประจักษ์ กระนั้นก็ดี องค์ความรู้ที่ได้จากปรัชญาการตีความหรือปรัชญาสัจนิยมเชิงวิทยาศาสตร์นั้นก็ยังคงมีจุดอ่อนสำคัญที่ปรัชญาปฏิฐานนิยมไม่มี คือความกำกวม (ambiguity) อันมีที่มาจากความสลับซับซ้อนที่อาจจะสูงเกินไปจนกลายเป็นความสับสนกำกวม โดยเฉพาะผลอันที่มาจากการที่ผลการวิจัยไม่จำเป็นจะต้องยืนยันด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ดังเช่นจุดแข็งของปรัชญาปฏิฐานนิยม

ในปัจบันที่การศึกษารัฐศาสตร์อยู่ในยุคหลังปฏิฐานนิยม/หลังพฤติกรรมนิยม (Post-positivism/Post-behavioralism) ที่ส่งผลให้ปรัชญาและวิธีการในการศึกษารัฐศาสตร์นั้นมีความเปิดกว้างหลากหลาย และไม่ถูกครอบงำจากปรัชญาแนวคิดใดแนวคิดหนึ่งหรือเป็นสภาวะพหุนิยมทางญาณวิทยา (epistemological pluralism) (McLennan, 1995, Chap 5; Stoker and Marsh, 2010: 11) ที่ต้องอาศัยความรู้ความเข้าใจในจุดแข็ง ตลอดจนข้อจำกัดของทฤษฎี ตลอดจนปรัชญาความรู้ ซึ่งเป็นที่มาของทฤษฎี เพื่อสร้างนักวิจัยที่มีความตระหนักรู้ในข้อจำกัดทางญาณวิทยาของตนที่จะเป็นพื้นฐานสำคัญไปสู่การพัฒนาหรือการสร้างทฤษฎีทางรัฐศาสตร์ที่มีพลังในการอธิบายปรากฏการณ์ทางการเมืองในอนาคต

บรรณานุกรม

ภาษาอังกฤษ

Almond Gabriel A. (1989). **A Discipline Divided: Schools and Sects in Political Science**. London: Sage.

Bevir, Mark and R. A. W. Rhodes. (2002). Interpretivism. In David Marsh and Gerry Stoker (eds.), **Theory and Method in Political Science.** 2nd ed**,** pp.131-152. New York: Palgrave Macmillan.

Bhaskar, R. (1998). Philosophy and Scientific Realism. In Margaret Archer et al., **Critical Realism: Essential Readings**, pp.16-47. London: Routledge.

Bhaskar, R. and Lawson, T. (1998). **Introduction: Basic texts and development.** In Margaret Archer et al., Critical Realism: Essential Readings, pp.3-15. London: Routledge.

Blaikie, Norman. (2000). **Designing Social Research.** Cambridge: Polity

Blaikie, Norman. (2007). **Approach to Social Enquiry.** 2nd ed. Cambridge: Polity.

Blaikie, Norman. (2010). **Designing Social Research.** 2nd ed. Cambridge: Polity.

Collier, David and Steven Levitsky. (1996). **Democracy 'with Adjectives': Conceptual Innovation in Comparative Research.** Working Paper #230 Kellogg Institute: University of Notre Dame.

Delanty, Gerald and Piet Strydom. (2003). Introduction. In Gerald Delanty and Piet Strydom (eds.). **Philosophy of Social Science: The Classic and Contemporary Readings.** Maidenhead: Open University Press.

Delanty, Gerard. (2005). **Social Science.** Glasgow: Open University Press.

Halfpenny, Peter. (2001). Positivism in the Twentieth Century. in George Ritzer and Barry Smart (eds.). **Handbook of Social Theory,** pp.371-385. London: Sage.

Hawkesworth, Mary. (2004). Political Science in a New Millennium: Issues of Knowledge and Power. In Mary Hawkesworth and Maurice Kogan (eds.)., **Encyclopedia of Government and Politics,** pp.3-34. London: Routledge.

Hay, Collin. (2006). Political Ontology. In Robert E. Goodin and Charles Tilly (eds.), **The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis,** pp.78-96. Oxford: Oxford University Press.

Hempel, Carl G. (1966). **Philosophy of Natural Science.** Englewood Cliffs: Prentice Hall.

Marsh, David and Paul Furlong. (2002). Introduction. In David Marsh and Gerry Stoker (eds.), **Theory and Method in Political Science.** 2nd ed**,** pp.17-41. New York: Palgrave Macmillan.

McLennan, G. (1995). **Pluralism.** Minneapolis: University of Minnesota Press.

Moses. Jonathon W. and Torbjorn L. Knutsen. **Ways of Knowing.** New York: Palgrave Macmillan.

Outhwaite, William. (1999). The Philosophy of Social Science. In Bryan S. Turner (ed.), **The Blackwell Companion to Social Theory,** pp.47-70. Oxford: Blackwell.

Parsons, Craig. (2010). Constructivism and Interpretative Theory. In David Marsh and Gerry Stoker (eds.), **Theory and Method in Political Science.** 3nd ed**,** pp. 80-98. New York: Palgrave Macmillan.

Stoker, Gerry and David Marsh. (2002). Introduction. In David Marsh and Gerry Stoker (eds.), **Theory and Method in Political Science.** 2nd ed.**,** pp.1-16. New York: Palgrave Macmillan.

Stoker, Gerry and David Marsh. (2010). Introduction. In David Marsh and Gerry Stoker (eds.), **Theory and Method in Political Science.** 3rded., pp.1-12. New York: Palgrave Macmillan.

Turner, Jonathan H. (2001). The Origin of Positivism: The Contributions of Auguste Comte and Herbert Spencer. in George Ritzer and Barry Smart (eds.). **Handbook of Social Theory,** pp.30-42. London: Sage.

ภาษาไทย

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน. (2542). ญาณวิทยา. [ออนไลน์]. **พจนานุกรมฉบับ ราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542.** แหล่งที่มา : www.royin.go.th [5 พฤศจิกายน 2567]

สมเกียรติ วันทะนะ. (2539) "ไทยศึกษายุคใหม่: ข้อจำกัดของการวิจัยเชิงปริมาณ," ใน ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ บรรณาธิการ **จินตนาการสู่ปี 2000: นวัตกรรมเชิงกระบวนทัศน์ด้านไทยศึกษา**, หน้า 458-494. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อนุสรณ์ ลิ่มมณี. (2542). **การอธิบายกับการวิเคราะห์ทางการเมือง: ข้อพิจารณาเบื้องต้นในเชิงปรัชญาสังคมศาสตร์**. กรุงเทพฯ: โครงการผลิตตำราและเอกสารการสอน คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อนุสรณ์ ลิ่มมณี. (2548ก). **เอกสารการสอนชุดวิชา หลักและวิธีการศึกษาทางรัฐศาสตร์** นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.

อนุสรณ์ ลิ่มมณี. (2548ข). **เอกสารการสอนชุดวิชา หลักและวิธีวิเคราะห์ทางการเมือง สมัยใหม่.** นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.